

Muammo, taklif, yechim

Mustaqillik yillarida uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish uchun juda ko'p va xo'p sa'y-harakatlar amalga oshirildi. Ammo bu urinishlardan ko'ngil to'ladigan natijalar bo'lmadi. To'g'ri, yangi binolarning ishga tushirilgani, eski, nochor muassasalar rekonstruksiya qilingani, ta'lim muassasalarining o'quv-moddiy bazasi takomillashgani, kadrlar tayyorlashga, maktabgacha ta'limga e'tibor kuchayganini har holda ta'kidlash mumkin.

“Ta'lim to'g'risida”gi qonun talablari va Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish to'g'risidagi qator Qaror va Farmoyishlari asosida tashkil etilgan Prezident maktablari, Ijod maktablari, fanlarni chuqurlashtirib o'qitadigan maxsus maktablar ochilganini ham e'tirof etsa bo'ladi.

Ammo uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bosqichi bo'lgan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim sifati samaradorligi, ya'ni o'quvchilarning fanlardan o'zlashtirish ko'rsatkichlari hamon pastligicha qolmoqda. Dars intizomiga nisbatan salbiy munosabat yildan yilga ildiz o'tmoqda. Olib borilayotgan tashkiliy tayyorgarlik, tarbiyaviy ishlar ijobiy natija bermayapti. Nega ijobiy tomonga o'zgarmayapti, buning asosiy sababi nimada, bu qachongacha davom etishi mumkin, millat taqdiri nima bo'ladi?

Bu kabi savollarga ta'lim sohasining yuqori mutasaddi rahbarlari tomonidan javob berish vaqti-soati yetib kelmadi? Yoki ahvol shunday davom etaversa, islohotlar uchun yana necha yillar kerak, har holda XXI asr O'zbekistonda islohotlar asri bo'lib qolmasligi kerak-ku!

Kamina butun umri va hayotiy tajribasini ta'lim sohasiga bag'ishlagan keksa pedagog sifatida davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ta'lim sohasidagi siyosatga qarshi chiqma-

yangi avlodini tayyorlash zarurati mavjud. Bunday sinflarda ishlaydigan o'qituvchilarni ham tanlov asosida tayinlash kerak bo'ladi. Maktablardagi novator va innovator o'qituvchilarning ana shu sinflarda dars berishlari hamda ularga alohida qo'shimcha tarif asosida haq to'lashni yo'lga qo'yish zarur.

Xuddi shunday tajriba 1995–2000-yillarda(Qashqadaryo va boshqa ayrim viloyatlarda) qo'llanilganida o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirish va oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish ko'rsatkichi yaqqol oshgan edi. Marhum vazirimiz Jo'ra Yo'ldoshev bunday istiqbolli tashabbusni o'z davrida kun tartibiga qo'ygan va biz viloyat xalq ta'limi boshqarmasi rahbarlari imkon qadar amalda qo'llab yaxshi natijalarni qo'lga kiritishni boshlagan ham edik.

Afsuski, viloyat va respublika miqyosida rahbar kadrlar tez-tez almashinuvi, ta'lim-tarbiya samaradorligiga erishishning real imkoniyatlarini tushunib yetmagan rahbarlarning e'tiborsizligi oqibatida bunday va boshqa tajribalar ham barham topdi. Tajribali o'qituvchilarning taklif va mulohazalari e'tibordan chetda qoldi.

Respublikamizda ayrim fanlarni chuqurlashtirib o'qitiladigan maktablar tashkil etilganligini olqishlash kerak, lekin bu respublika miqyosida yetarli emas.

SANSALORLIK QACHONGACHA?

gan holda ayrim mulohaza va takliflarimni keltirishni lozim topdim.

2005–2025-yillar davomida Respublika xalq ta'limi vazirligida 10 ga yaqin vazirlar almashinuvi ro'y berdi. Ular bir yildan ikki yarim yilgacha faoliyat ko'rsatishgan. Savol tug'iladi: ular juda qisqa vaqt davomida respublika ta'lim tizimi bilan tanishib ulgurishdimi yoki respublikadagi haqiqiy ahvolni qanchalik o'rganishdi? Uzoq hududlardagi maktablarning moddiy-o'quv bazasi, u yerda faoliyat olib borayotgan pedagoglar tarkibi, ta'lim-tarbiyaviy muhit to'g'risida tasavvur hosil qildimi? Ta'lim sohasi islohotlarining deysinib turishi – bu boshqaruv sohasida arziqli, yetarli darajada tajribaga ega bo'lmagan mutaxassis rahbar kadrlarning tayinlangani bilan ham bog'liqligini unutmashlik kerakka o'xshaydi. Qisqa vaqt davomida biri boshlagan ishni ikkinchisi inkor etishi, o'zi “yangilik yarataman” deb jamoani chalg'itgani kabi misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Aslida ta'lim sohasini tubdan isloh qilishda ilmiylik, milliylik, vorisiylik tamoyillariga asoslanish kerak bo'ladi. Milliy pedagogikaning ilg'or tajribalari, sharq allomalarining ta'lim-tarbiya to'g'risidagi boy ma'naviy meroslaridan keng foydalanishga ahamiyat berish joiz.

Ta'lim islohotlarini amalga oshirishda dastlab “Milliy ta'lim dasturi”ni yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Hali Finlandiya tajribasi, hali Singapur tajribasiga osilib arosatda qolib yurishdan tiyilish kerak. Chunki biz mustaqil ijtimoiy demokratik davlatda yashayotganimizni unutib qo'ymasligimiz lozim. Xorij tajribasini o'rganish ham kerak, ilg'or tajribalarning milliy mentalitetga mosini tanlab foydalanish ham zarur. Ammo barcha islohotlarga “Milliy ta'lim dasturi” bosh mezon bo'lib xizmat qilishi kerak.

Ikkinchidan, maktab ta'limi samarasizligining eng asosiy sababi – bu barcha fanlarni barcha o'quvchilarga bir xil talab bilan o'qitish va bir xil o'zlashtirishni talab qilishdir. Hayotiy tajribalar ham, uzoq yillik pedagogik tajribalar ham o'quvchilar barcha fanlarni bir xilda amaldagi DTS talablari darajasida o'zlashtirishi aslo mumkin emasligini ko'rsatadi. Chunki har bir bolada o'ziga xoslik mavjud. Kimdir aniq va tabiiy fanlarga, kimdir ijtimoiy-gumanitar fanlarga, kimdir kasb-hunarga qiziqishi va alohida qobiliyatga egaligini inkor etib bo'lmaydi. Shuning uchun maktab ta'limini differensial(tabaqalashgan) yondashuv asosida tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bundan maqsad shuki, vazirlik buyrug'i bilan o'quvchilar kontingenti ko'p(parallel sinflar soni 4-5 ta) bo'lgan maktablarda fanlarni chuqurlashtirib o'qitiladigan maxsus sinflarni tashkil etish va ularga qiziqishi va intellektual qobiliyatiga ko'ra o'quvchilarni saralash, bu sinflar uchun maxsus o'quv reja, o'quv dasturi va darsliklarning

Uchinchidan, fanlarni o'qitishda muqobil darsliklarni yaratish zamon talablaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar uchun ham, o'qituvchilar uchun ham darsliklardan tanlab foydalanish imkoniyati yaratilishi lozim. Barcha maktablarni bitta o'quv reja va bitta o'quv dasturi, bitta darslik asosida o'qitishdan voz kechishning vaqti allaqachon yetib keldi. Ilg'or jahon tajribasi ham buni yaqqol tasdiqlaydi.

To'rtinchidan, o'qituvchilarni arziqli moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish juda zarur. Statistik ma'lumotlarga ko'ra respublika miqyosida o'qituvchilarning o'rtacha oylik ish haqi endigina to'rt million so'mni tashkil etgan – buni yetarli deb bo'lmaydi.

Beshinchidan, farzand tarbiyasida ota-onalar mas'uliyatini oshirish, maktab bilan oila o'rtasida hamkorlik pedagogikasini yo'lga qo'yish, oila boshliqlariga pedagoglar tomonidan tarbiya borasida amaliy va metodik yordamni kuchaytirish masalasi ham muhim ahamiyatga ega.

Oldinchidan, maktab rahbarlarini tanlash masalasida yangicha tartib o'rnatish, bo'lajak maktab direktorlarini maxsus tayyorlash, stajirovkalarga yuborish, mas'uliyatli, shijoatli, izlanuvchan, yetarli tajribaga ega bo'lgan, yangiliklarga o'ch bo'lgan kadrlarni menejmentlik faoliyatiga tayinlash foydadan xoli bo'lmaydi. Hozirgi faoliyat olib borayotgan maktab direktorlarining ko'pchiligi zamonaviy talablarga javob bera olmaydi. Natijada ta'lim-tarbiya sohasida innovatsion metodlarni qo'llash, ta'lim texnologiyalarining eng samarali omillaridan foydalanishda no'noqlikka yo'l qo'yilmoqda. Chunki maktab rahbarlari bunday ishlarni yo'lga qo'yish uchun o'z vaqtida o'qituvchilarga amaliy va metodik ko'rsatmalar bera olmaydilar, ular bunga tayyor emas.

Bu taklif va tavsiyalar keksa pedagogning shunchaki o'y-xayollari emas, aksincha, reallikka asoslanib, tajribada o'z isbotini topgan haqiqatlardir. Zora, respublikamiz o'quvchilarning ta'lim-tarbiya samaradorligi jahon standartlari darajasiga ko'tarilib, raqobatbardosh maktab bitiruvchilarini yetishtirish shoyad nasib etsa.

Yana bir taklif: Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi nomini yana Xalq ta'limi vazirligi deya o'zgartirish masalasini ko'rib chiqish kerak. Chunki vazirlik tarkibida maktabgacha, maktab va maktabdan tashqari ta'lim, pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazlari, qolaversa, oliy ta'lim muassasalari ham mavjud. “Xalq ta'limi” atamasi har tomonlama qulay va ixcham bo'lishi bilan birga maqsadni aniq ifodalaydi.

Rahmatilla MUSURMONOV,
CHDPU dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi

O'qituvchining kompetentligini darajasiga qachon

Dolzarb mavzu

Ma'lumki, O'zbekistonda o'qituvchilar toifa olish yoki uni oshirish uchun attestatsiya(imtihon)dan o'tadilar. To'g'ri, buning ijobiy jihatlari ham bor. Chunonchi, shu jarayonlarga tayyorgarlik ko'rish uchun o'qituvchi o'z ustida tinimsiz ishlaydi.

Ayni paytda, maktab, ota-onalar va o'qituvchilar jamoasi oldida falonchi muallim oliy yoki birinchi toifali o'qituvchi, degan e'tirof o'qituvchiga o'z faoliyatidan mamnunlik kayfiyatini ham tuydiradi. Biroq ta'lim rivojlangan boshqa mamlakatlarda pedagogni bizdagi kabi har 5 yilda bir marta attestatsiyadan o'tkazish amaliyoti qo'llanilmaydi. Ilg'or mamlakatlarda o'qituvchining o'z bilimini amalda qo'llay olish kompetensiyasi birinchi o'ringa qo'yiladi. O'qituvchiga egallagan kompetensiyalari darajasiga qarab baho beriladi va tan olinadi. Xususan, Singapurda ular har yili kompetentlilik darajasi bo'yicha attestatsiyadan o'tkaziladi. E'tibor bering, o'qituvchining fani bo'yicha bilim darajasi emas, u egallashi zarur bo'lgan 10 dan ortiq kompetensiyasi bo'yicha attestatsiyadan o'tkazilayotir. Nega shunday? Sababi, bu mamlakatda bilimi past yoki o'rtamiyona o'qituvchining o'zi yo'q.

Ayting-chi, bizda o'qituvchilarning necha foizi *o'qituvchi kompetensiyasi* degan tushuncha nimani anglatishini biladi?.. Albatta, quvonarli foizda emas. Bundan ajablanmasa ham bo'ladi. Aslida bu tushuncha bizning pedagogikamizda o'tgan asrning 90-yillaridan beri mavjud edi. Hatto Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-qaroriga asosan barcha umumta'lim fanlaridan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTS ham tasdiqlangan edi, lekin bajarilmadi. Sababi, Xalq ta'limi vazirligi bu qarorni deyarli unutib qo'ygan edi.

Xo'sh, kompetensiya va o'qituvchi kompetensiyasi nima? Pedagogika ensiklopediyasida *kompetensiya* lotincha so'z ekanligi, u o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinsa *munosibman, loyiqman* degan ma'nolarni anglatishi qayd etilgan(2-jild, T.2015.148-bet).

Binobarin, o'qituvchi kompetensiyasi bu biror masala, muammo bo'yicha o'qituvchining zarur bilim, tajribaga ega bo'lishi hamda ularni hal eta olishida namoyon bo'ladigan salohiyati, layoqatidir. Kompetentlilik esa ana shu salohiyat va layoqatni amalda qo'llay olish darajasidir.

Ushbu masalaga doir adabiyotlarda kompetensiya shartli ravishda kasbiy, shaxsiy, umuminsoniy va madaniy hamda maxsus kompetensiyalarga(4 turga) bo'linmoqda:

1. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi mazmuni quyidagi 6 ta kompetensiyadan iborat:

- pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarni egallaganlik darajasi;
- bilim, ko'nikma va malakalarini(BKM) mustahkamlash ustida tizimli ishlay olish;
- o'quvchisini bilim olishga rag'batlantirishni bilish(motivatsiya);
- AKTni to'la egallagan bo'lish;
- ta'lim jarayoniga yangilik kirita olish(kreativlik);
- o'z fanini zamon talabi darajasida bilish.